

ԳԱՐԻԷԼ ԷՖ. ՆՈՐԱՏՈՒՆԵԱՆ

« Recueil d'actes internationaux
de l'empire ottoman ».

Հսկայական աշխատութիւնները ընդ-
հանրապէս զարմանք կ'ազդեն ու թիչ հե-
տաքրքրութիւն. աւելի գովող ունին քան
ընթերցող, ինչպէս կ'ըսեն Իերմանացիք
Վլովիշտոքի վրայ խօսելով:

Իարբիէլ էֆ. Նորատունկեանի օրէնս-
դրական հաւաքածոյն բոլորովին բացառիկ
տպաւորութիւն մը կ'ընէ. կը միացնէ իր
մեծ զփռգտւածին հրապոյր մը, որ կը ձգէ,
կը տանի, պատմական դէպքերու հեղեղին
մէջ: Իր գրքին մէջ ամփոփուած են ժա-
մանակագրական կարգաւ թուրքիոյ բոլոր
հրովարտականքն ու դաշնագրերը, որ կը վե-
րաբերին իր՝ օտար տէրութեանց հետ ու-
նեցած աղերսներուն: Մասնագիտական
գործ մը չէ միայն. ժիժ դարու պատմու-
թիւնն է յօրինուած թուրքիոյ բոլոր պաշ-
տօնական գրութիւններով: Եւ ինչպիսի
դէպքեր. հակառակ այնքան հեռացած ըլ-
լալուն, դեռ կը ցնցեն, տենդոտ ընթաց-
քով մը հետեւել կու տան համազային
կեանքի կերպարանափոխումներուն: Ո՞վ
պիտի չհետաքրքրուի, օրինակ իմն, կար-
դալ թուրքիոյ յայտարարութիւնները երբ
Նափուէտն, մրթիկի նման, հորիզոնին վը-
րայ կ'երեւնայ, կամ երբ Պետութիւնները
1830ին, քանի մ'էջ գրաւող վճռով մը, որ
կեցած է առջեւել, Յունաստանին համար
նոր դարագլուխ մը կը ըսնան, թուրքիոյ
դիրքը համազային զուարուսներու ժա-
մանակ, Պետիւնի վեհաժողովը, իր նիստե-
րը, իր որոշումները, իր ժողովականները,
թուրքիոյ ռազմական յայտարարութիւն-
ները, վաճառականական օրէնքներն, այն-
քան հետաքրքրական պատմաբաններն, և
այնքան օգտակար տնտեսագետներուն հա-
մար. Նորատունկեանի էֆ.ի Հաւաքածոյն
վերլուծած ըլլալու համար՝ պէտք էինք

ժիժ դարու՝ (թէպէտ գործը կը հասնի մին-
չեւ ամենամերձաւոր թուական մը, 1902)
արտաքին քաղաքականութեան ամբողջ
պատմութիւնն ուրուագծել:

Իայց ժամանակագրական ցանկերը, ու-
րով կը սկսի ամէն հատոր, ցոյց կու տայ
թէ նոյն իսկ այդ աշխատութիւնը որքան
կարող է երկարիլ: Ոչ մէկ պատմագրու-
թիւն ընթերցած ժամանակ պիտի չտեսնե-
նանք այն զգացումը որ մեզ կը տիրէ հոս.
Թագաւորներէ և Պաշտօնեաներէ շրջա-
պատուած կը զգաս ինքզինքդ. կը մաս-
նակցի մարդ այն ամէն տագնապնդուն՝
որով յապաւում է իւրաքանչիւր բառ. ա-
հաւանակ իմաստութեան գիրք մը՝ որ
կշռուած է ամէն վանկ. տէրութեան ամէն
գաղտնիք կը պարզուի աչքիդ առջեւ. ըն-
դարձակ դիւան մը՝ ուր երբեք չմտնե-
րու սրատեսութիւնները կան. ահաւասիկ
շուրջը բանակներ, նաւեր, ժողովուրդ-
ներ, իրենց կառավարիչներովը. պալա-
տական մըն են, արտաքին գործոց պաշ-
տօնեայ մը. ոչ եթէ դէպքեր միայն կը
տեսնես այլ անոնց շարժառիթները, գաղ-
տնի պատճառները, քաղաքականութեան
պատգամները. պատմութիւնն է իր ստեղծ-
ման վայրկեանին. յետմին անհատ մը չէ
խօսողը, մեկնաբանողը, այլ գործողներն
ինքնին. լրագիրներէ չեն որ կու գան տե-
ղեկութիւններ, այլ այն պաշտօնավայրէն,
ուր, սթութեան մէջ, ապագային կը պատ-
լաստուի: Խորապէս հրահանգիչ, հետա-
քրքրող, անհրաժեշտ ամէն Հայու՝ որ
թուրքիոյ արտաքին յարաբերութիւնները
հիմնապէս ճանչնալու փափագն ունի, մե-
ծավայելուչ՝ իր պաշտօնական չնոյն և
համատուտ ոճին մէջ՝ Նորատունկեանի այս
գաղղիներէն Հաւաքածոյն կարեւոր է ոչ
միայն օրէնսդիրներու, այլ ամբողջ ըն-
թերցող Հայութեան, որ, անգամ մըն ալ
յանձնի Նորատունկեանի էֆ.ի, այնքան պա-
տուած կը զգայ ինքզինք՝ օտարազգի-
ներու առջեւ:

Երաւարայեղի

1. Սոյն գործը կը բաղկանայ չորս մեծագիր հատորնե-
րէ իւրաքանչիւրը գրեթէ 500 էջ: